

Proloog

Toen ik twintig jaar geleden begon aan het grote documentatieproject *Das Echolot*, waarvan *Zwanenzang 1945* het afsluitende deel is, waren er drie schilderijen die me bezighielden.

Om te beginnen *De toren van Babel* van Bruegel, het schilderij van de conisch toelopende toren met de spiralende, opeengestapelde bogen, die tot in de wolken omhoog schroeft en oprijst naar God, een toren die mensen bouwden om gelijk te worden aan de Almachtige, maar ook vanuit de vurige wens zo mogelijk al eerder bij hem te geraken en in zijn schoot bescherming te vinden. Zoals we weten, is de toren van Babel ingestort en de verwarring die door die val is veroorzaakt, duurt nog altijd voort.

Het tweede was *De veldslag van Alexander* van Albrecht Altdorfer, een bekend schilderij, waarop duizenden soldaten te zien zijn die elkaar vermoorden. Mensen zonder naam, ten dode opgeschreven, al lang vergaan en vergeten, en toch mannen die thuis vrouw en kind hadden en wier kiemen wij als nazaten in ons meedragen.

Het derde schilderij was *De overgave van Breda* van de Spaanse schilder Velázquez. Op dit schilderij staan een overwinnaar en een overwonnene tegenover elkaar. De zegevierende veldheer heeft de verslagene, die hem nederig de sleutel van de stad overhandigt, niet de voet in de nek gezet, maar buigt zich minzaam naar hem toe, helpt hem zelfs overeind. Dat schilderij is driehonderdzestig jaar geleden gemaakt, maar de boodschap ervan is tot op heden niet ingelost.

Vandaag, in deze dagen van herdenking, twee generaties na het einde van de oorlog, zie ik andere beelden. De camera zwenkt over het verwoeste Warschau, over de stapels lijken van Bergen-Belsen en over een met kogelgaten bespikkelde gevangenis muur, en nog steeds worden massagraven gevonden en doden geëxhumeerd. In Hiroshima luidt de klok.

Ik moet ook denken aan de stille stromen vluchtelingen, aan de ijlings vluchtende Duitse soldaten, redde wie zich redden kan! Aan de dwangarbeiders, die vrolijk naar huis terugkeren met een kokarde van hun eigen natie. En ook aan de huilende kindsoldaat op de munitiewagen van zijn vernielde geschut.

Bij mijn ouders lag boven op de radio, tussen een moederplant en een slangencactus in, een tabaksdoos uit de tijd van de Zevenjarige Oorlog, waarop stond:

*Alles verandert,
Na oorlog en bloedvergieten
Laat ons van de hemelse genade
En vredes vreugd genieten*

Nee, van ‘genieten’ kan geen sprake zijn. Onze film mag dan zijn afgelopen, maar er liggen andere klaar die we allemaal nog te zien gaan krijgen, steeds opnieuw beelden van oorlog en bloedvergieten, een einde van de voorstelling is niet in zicht: de flatgebouwen branden weer.

Ik moet denken aan de Bijbel met de prenten van Doré, die ik als kind, liggend op het tapijt, doorbladerde, aan de Zondvloed: de wateren stromen weg en op de rotsen blijven de lichamen van de verdronkenen achter... Wij wachten nog steeds op de duif die ons de olijftak brengt. Maar op de prent van Doré staat er boven de doden geen regenboog.

Nartum, februari 2005

Walter Kempowski

Lentegeloof

De ontwaakte luchten zacht,
Zij weven suizend dag en nacht
En scheppen ongeremd.
O frisse geur, o nieuw gezang!
Mijn arme hart, wees maar niet bang!
Nu verandert alles ongekend.
De wereld wordt mooier elke dag,
Niemand weet wat de aarde nog vermag,
Het bloeit nu ongeremd
Tot in het verste, diepste dal:
Mijn arme hart, weet dat het mooie komen zal!
Nu verandert alles ongekend.

Ludwig Uhland

<2059 dagen

Vrijdag 20 april 1945

18 dagen>

Al onze vijanden vervielen zeer in hun ogen; want zij merkten dat dit werk van onzen God gedaan was.

HERRNHUT

NEHEMIA 6:16

Diesen hof ausfegen
Deezen hoaf ous faygen
Sweep this yard

STARS AND STRIPES,

DAILY GERMAN LESSON

Hitlers persoonlijke piloot Hans Baur 1897-1993 (Berlijn)

De laatste verjaardag van Hitler verliep somber en triest. De grootadmiraals Raeder en Dönitz, alsmede Himmler en Goebbels kwamen feliciteren.

Martin Bormann 1900-1945

Berlijn

Verjaardag van de Führer

Bepaald geen verjaardagsstemming.

De kwartiermakers opdracht gegeven naar Salzburg te vliegen.

Dr. Theodor Morell 1886-1948

Berlijn/rijkskanselarij

Strofantose, Betabion forte i.v. plus Harmin s.c. Door dr. Stumpfegger laten doen, omdat ik zelf te beverig was.

Benito Mussolini 1883-1945

Milaan/Palazzo Monforte

Interview

Ik voelde en voel voor Hitler altijd de grootste hoogachting. We moeten onderscheid maken tussen Hitler en een paar van de mensen die dicht bij hem staan.

Adolf Hitler 1889-1945

(Berlijn)

Aan Benito Mussolini

Mijn dank aan u, Duce, voor uw gelukwensen bij mijn verjaardag. De strijd om het naakte bestaan die wij voeren, heeft zijn hoogtepunt bereikt. Met een onbepaalde inzet van materieel zetten het bolsjewisme en de troepen van het Jodendom alles op alles om hun verwoestende krachten in Duitsland te bundelen en zo ons continent in chaos te storten. In een geest van taaie doodsverachting zullen het Duitse volk en allen die gelijk van geest zijn deze aanval tot staan brengen, hoe zwaar de strijd ook zal zijn, en door hun uitzonderlijke heldenmoed de loop van de oorlog veranderen. Op dit historische moment, waarop voor eeuwen over het lot van Europa wordt beslist, stuur ik u mijn hartelijkste groeten.

Adolf Hitler

Joseph Goebbels 1897-1945

(Berlijn)

Radiotoespraak

Duitsland zal na deze oorlog binnen een paar jaar *opbloeien* als nooit tevoren. De verwoeste landschappen en provincies zullen worden bebouwd met nieuwe, mooiere steden en dorpen, waar gelukkige mensen wonen. Heel Europa zal aan deze ervaring deelnemen. We zullen weer bevriend zijn met alle volkeren van goede wil en samen met hen zullen we de ernstige wonden helen die het edele gelaat van ons continent ontsieren. Op rijke korenvelden zal ons dagelijks brood groeien, dat de honger van de miljoenen die nu nog hongerlijden zal stillen. Er zal volop werk zijn, waaruit als de diepste bron van menselijk geluk zegen en kracht voor iedereen zal voortkomen. De chaos wordt bedwongen! Ons werelddeel zal niet door de onderwereld, maar door orde, vrede en welvaart worden geregeerd.

Dat is altijd al ons doel geweest! En dat is het nog. Drukken de vij-

andelijke machten hun wil door, dan zal de mensheid in een zee van bloed en tranen ten onder gaan. Oorlogen zullen door oorlogen, revoluties door revoluties worden afgewisseld, en als verschrikkelijk gevolg daarvan zal ook *het laatste restje* van een wereld die mooi en beminnelijk was en weer zal worden, te gronde worden gericht.

*

Winston Churchill 1874-1965 *(Londen)*

Op het moment dat dat het meest nodig was, ontbrak de noodzakelijke politieke leiding. De Verenigde Staten, heer en meester over het lot van de wereld, stond als overwinnaar op het toneel, maar zonder een consistent, helder concept van de toekomst.

Bernard Law Montgomery 1887-1976 *(Noordwest-Duitsland)*

Ik had Berlijn altijd als ons voornaamste doel beschouwd. Het was het politieke centrum van Duitsland en als wij daar eerder konden zijn dan de Russen, zou in de jaren na de oorlog alles veel makkelijker voor ons zijn. [...] Berlijn ging voor ons al in augustus 1944 verloren, toen we na de overwinning in Normandië hebben nagelaten een goed doordacht operationeel plan op te stellen.

De Russische generaal Georgi Zjoekov 1896-1974 *voor Berlijn*

Op 20 april [...] opende de verreikende artillerie van het 79^e infanteriekorps van het 3^e Leger Stoottroepen het vuur op Berlijn. De stormloop op de Duitse hoofdstad was begonnen.

*

Alfred Kantorowicz 1899-1979 *(New York)*

Franklin Delano Roosevelt overleed, net als Abraham Lincoln, in het besef dat de overwinning was behaald. Een mooie dood: sterven op het hoogtepunt van het succes, nog vóór de tegenkrachten de kans hebben gekregen die overwinning te ontieren en haar vruchten te laten verrotten. Het lot van Wilson is Roosevelt bespaard gebleven. Hij hoeft niet meer mee te maken hoe anderen de vrede voor hem verprutsen.

Het is een merkwaardige coïncidentie: Roosevelt, op het westelijk halfmond de doorslaggevende tegenspeler van de razende volksman uit Braunau, kwam op hetzelfde moment aan het hoofd van een staat te staan als deze. Hitler, de overwonnen, zal de overwinnaar niet lang overleven. Hij haatte Roosevelt waarschijnlijk meer dan enig ander mens op aarde. De Joden, communisten en intellectuelen tegen wie hij zich schor schreeuwde, waren collectieven, abstracta als het ware, dwanggedachten van een dolleman, objecten voor zijn manische uitbarstingen, maar als hij de naam Roosevelt uitsprak, dan weigerde zijn stem door zijn hatelijke gekrijs. Het was het aristocratische in Roosevelt, het lichte, stralende, toverachtige, dat de bekrompen minderwaardigheid van het verloederde burgermannetje tot het kookpunt bracht.

Ik wil geen 'übermensch' van hem maken, ook niet nu we om hem rouwen. Veel meer moet ik voor mezelf de onrechtvaardigheden afwegen die ik al jaren in mijn aantekeningen aantref. Ik heb bittere woorden over hem opgeschreven, woorden voortkomend uit beschaamd vertrouwen, beschaamde hoop. Nu kan ik die voor een deel terugnemen.

De staatsman, de visionair, de intellectuele leider Roosevelt heeft al te vaak concessies gedaan aan de politicus, die zich in de intriges van alledag moet bewegen. Hij heeft gezwegen toen hij, na Pearl Harbor en de oorlogsverklaring door nazi-Duitsland, de kans had af te rekenen met de vrienden en verdedigers van nazisme en fascisme in eigen land. Hij heeft de oorlog laten ontaarden in een politieactie tegen gangsters, en toen die verslagen waren, hebben zijn troepen zich gedragen als gendarmes van de restauratie. Woonwijken van arme mensen werden gebombardeerd, maar zijn speciale gezanten brachten complimenten over in de paleizen van koningen, maarschalken en industriebaronnen. In Casablanca heeft hij, in het zicht van de concentratiekampen waar toen nog steeds antifascisten werden mishandeld die hadden overleefd, handen geschud met Franse fascistten. Dat hij af en toe niet te onderscheiden was van de onderkruipfels van de alledaagse politiek maakte me woedend, op het onredelijke af.

*

Anais Nin 1903-1977 (New York)

Frances doet me een klein fluwelen hoedje met een wuivende veer cadeau, *le dernier cri*. Pablo verft de veer felroze. Ik draag dat gewaagde hoedje als ik naar het toneel of naar een balletvoorstelling ga.

Thea Sternheim 1883-1971 (Parijs)

Wat een prachtige tuin! De sering, de goudenregen en de witte en rode meidoorn staan in bloei. Tegen de muren hangen de heliotrope trossen van de clematis. Betoverend, die witbloeiende bloemen. Vanaf de heuvel uitzicht over de uitgestrekte stad. Hoeveel steden zijn inmiddels niet in puinhopen veranderd? De engelen hebben Parijs beschermd.

Hans Henny Jahnn 1894-1959 (Bornholm)

Aan zijn tante Helene Steinius

De laatste twee dagen hebben we lenteweer en op het veld werken we zo hard we kunnen. Ik hoop dat we deze week klaar zijn met het zaaien van gerst; daarna komen haver en raap. Intussen krijgen we er waarschijnlijk nog drie veulens bij en hopelijk ook een paar kalveren.

*

Eberhard Fechner 1926-1992 Slot Waldeck

Op 20 april 1945 lag ik in de barokke bibliotheek van Slot Waldeck, als korporaal, gewond. We waren door de Amerikanen gevangengenomen en daar ondergebracht.

De deur gaat open en er komen drie hoge Duitse officieren binnen, ze groeten en gaan de verjaardag van de Führer vieren. Met de Duitse groet! We lagen daar met zes man en ik dacht dat ik gek was geworden. De Amerikanen staan Duitse officieren toe de verjaardag van de Führer te vieren! En ik lag met kogels in mijn been in bed en heb niet geprotesteerd, maar ik heb mijn arm geheven en dacht dat ik gek was.

Kapitein Fritz Farnbacher *1914**Bohnsack bij Danzig**

Om 10 uur samenkomst van de officieren van het hele regiment om de verjaardag van de Führer te vieren. Eerst korte herdenkingstoespraak voor Herbert K., daarna *Pathétique*, gespeeld door de dokter, dan verschillende sprekers, een koor, het *Keizerkwartet* van Haydn, erbetoon aan de Führer en ten slotte broodjes en alcohol, die zijn uitwerking niet mist; maar aan het eind bevel van de Regimentscommandant om nog 20 minuten goede muziek te spelen, die ik met 2 koralen van Bach moet afsluiten.

Günter Cords 1928-2013**Antiesenhofen/Oostenrijk**

Verjaardag van de Führer. Op het dorpsplein traden we aan voor de plechtigheid, door de buikige lindebomen onzichtbaar voor vliegtuigen. Aangelokt door onze marsmuziek stonden er een stuk of twintig kinderen om ons heen, terwijl hun ouders laf vanachter de gordijnen toekeken. Vlak voordat de toespraken waren afgelopen, waren zelfs die blagen verdwenen. In hun plaats verschenen er jachtbommenwerpers die nog voor we het *Deutschlandlied* konden blazen een eind aan het feest maakten.

Volkssturman Fritz Steffen 1893-1979**Stettin**

Op 20-4-1945, 19 uur, moeten we voor de ‘Viering van de verjaardag van de Führer’ in de officierskantine van het Landeshaus verschijnen. Een districtsleider spreekt over de eindoverwinning! De flessen rode wijn en de kleine portie ham en worst met brood waar we op werden getrakteerd, hebben ons niet van de overwinning kunnen overtuigen.

Dieter Borkowski 1928-2000**Berlijn-Kreuzberg**

De meeste partijgenoten zaten of lagen op de stoep; ze waren dronken. De plaatselijk leider had buitgemaakte alcohol uitgedeeld. Het was zelf nog een heel jonge vent en hij stond wit als een doek voor de oude strijders van de Führer, die amper overeind konden komen en deels hun uniform hadden ondergekotst. ‘Kameraden, het uur van de waarheid heeft geslagen! Jullie worden ingezet bij de rijkskanselarij om onze geliefde Führer te redden.’ [...] Ten slotte gingen we op pad en marcheerden we via de Blücherstraße naar Hallesches Tor en vervolgens door de Wilhelmstraße.

*

De Noorse journalist Theo Findahl 1891-1976 (Berlijn-Dahlem)

Als ik tegen halfeen Hotel Adlon binnenkom, slaan de granaten van de Russische artillerie onder veel lawaai in de lindebomen voor de ingang. De weinige gasten in de eetzaal staan versteld van de bereidwilligheid van de kelners de wijn rijkelijk te laten vloeien, want daarvoor was al een hele tijd de regel: één glas per persoon. Maar goed, liever de laatste gasten laten betalen dan alles aan de Russen te geven. [...]

Goebbels is hier in Berlijn al lang behoorlijk uitgeschreeuwd. Hij heeft het publiek niet meer zo in de greep als vroeger, en onder de buitenlandse journalisten in Berlijn overheerst het geloof dat het niet tot een serieuze slag om de Duitse hoofdstad zal komen. De barricades, opgebouwd uit straatstenen en versterkt met alle mogelijke rommel, verroeste auto's en badkuipen, maken weinig indruk en we kunnen ons niet voorstellen dat ze voor Stalins grote tanks een ernstige hindernis zullen vormen. Binnen een dag of twee zal het voorbij zijn, zeggen we. We hebben allemaal van verschillende kanten gehoord dat de Volkssturm niet zal vechten, en de communisten zullen de Russen natuurlijk als bevrijders binnenhalen. Slechts een enkeling schudt het wijze hoofd en zegt dat de razernij van het Rode Leger de Duitsers tot wanhoop zal drijven, zodat de hitte van de strijd alleen al een reusachtige vuurzee zal veroorzaken. De slag om Berlijn kan zelfs verschrikkelijk worden, zeggen ze, wees geen dwaas, maar vlucht nu het nog kan. Vergeet niet dat het Rode Leger de beste artillerie ter wereld heeft. De Russen hebben bijna duizend kanonnen per kilometer, één kanon per meter. Trommelvuur. Het wordt zo erg dat je denkt dat de wereld vergaat.

In de persclub op de Leipziger Platz is de chaos compleet. De werkkamers zijn een puinhoop van papier, glasscherven, tafels en stoelen, alles holderdebolder door elkaar en onder het kalkgruis. Telefoons worden niet meer afgeluisterd. Geen censuur. Alles verandert voortdurend. Het ziet eruit alsof de hele persdienst uit Berlijn is opgehouden te bestaan. Elke keer dat de kanonnen dreunen, kruipen de serveersters op de trap bij elkaar. Eten is niet te krijgen. Ook de bar is

dicht. Verreweg de meeste verslaggevers zijn gevlucht. Nu al moet Berlijn als een belegerde stad worden beschouwd; de Russen hebben voor zover we weten de belangrijkste uitvalswegen onder controle. Als door een wonder komen telefoongesprekken uit Stockholm en Kopenhagen gewoon door, en een enkele geluksvogel heeft de kans sensationele telegrammen naar huis te sturen, niemand bekreunt zich om de censuur want alles is één grote chaos. Luister, luister, zeggen ze aan het eind van een gesprek, horen jullie het *kanongebulder* hier in Berlijn?! We horen het, we horen het, zeggen opgewonden stemmen in Stockholm en Kopenhagen.

*

Kapitein Arthur Mrongovius 1905-1992

Tábor

Uitgerekend op 20 april, de verjaardag van de Führer, bereikten we Tábor, de heilige stad van de Tsjechen. In een overvolle wachtkamer luisterden we naar de rede van Goebbels ter gelegenheid van Hitlers verjaardag. Het was haast spookachtig de bekende stem in deze troosteloze omgeving te horen; hij straalde geen enkel vertrouwen meer uit. Het klonk als een zwanenzang toen de spreker tot slot trouw zwoer aan 'onze Hitler'. Het gegeneerde zwijgen van de verzamelde menigte vluchtelingen en uiteengeslagen soldaten vormde de echo van deze toespraak.

Marie Vassiltsjikov 1917-1978

Gmunden

Adolfs verjaardag. De belachelijke toespraak van Goebbels: 'De Führer is in ons en wij in hem!' Hij slaat helemaal door! Hij voegde er nog aan toe dat het geen probleem zou zijn alles weer op te bouwen. Ondertussen rukken de geallieerden van alle kanten op en duurt het luchtalarm de hele dag. Maar de vrouw van de kolonel lijkt al die uitlatingen te geloven. Ze is ervan overtuigd dat Duitsland een geheim wonderwapen heeft, dat in de laatste minuut zal worden ingezet; het arme mens kan zich niet voorstellen waarom ze anders zoiets zouden zeggen. Ze staat erop dat we samen met haar ontbijten. Dat is heel vriendelijk van haar, want het is onze enige maaltijd van die dag.